

BATI'NIN BATILILAŞMASI: ZİHİNSEL DÖNÜŞÜMÜN EYLEMSEL KÖKENİ¹

Öğr. Gör. Dr. Serhat KÜÇÜK
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

ÖZ

Batı olarak ifade ettiğimiz gelişmiş toplumlar, söz konusu “gelişmiş” payesini elde ederken uzun ve sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Kendilerine göre daha alt seviyede bulunan toplumların dillerine pelesenk olacak Batılılaşma-Batılılaşma-Modernleşme-Çağdaşlaşma olgusunu kendi içlerinde sancılı bir biçimde yaşayarak meydana getirmişlerdir. Başka bir deyişle, 19 ve 20. yüzyılın portresi 13 ve 14. yüzyıllardan itibaren çizilmeye başlanmıştır. Sadece 19 ve 20.yüzyıla bakmak resmi anlamak ve yorumlamak için yeterli değildir. Dolayısıyla meselenin kırılma noktalarına bakmak gerekir.

Bu düşünceden hareketle yazıda, Batı'da, aklı ve ilmi merkezine alarak insanını kiliseden, ruhban sınıfından, feodaliteden, eski düzenden kurtaran süreç Rönesans, Aydınlanma, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi çizgisinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Batılılaşma, Modernleşme, Rönesans, Aydınlanma, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi*

THE WESTERNIZATION OF THE WEST: THE OPERATIONAL ROOTS OF INTELLECTUAL TRANSFORMATION

ABSTRACT

The developed countries, also known as the West, reaching the rank, “developed”, they get through a long and grueling process. The developed countries brought forth the phenomenon of westernization-modernization, and passed it on to incessant use in societies who were “relatively “ less developed. In other words, the portrait of the 19th and 20th centuries had been drawn since the 13th and 14th centuries. Only looking at the 19th and 20th centuries is not enough to understand and evaluate the picture. So the breaking points of the problem must be investigated. From this point of view, in this article the process of emancipating people from the church, clergy, feudalism and ancien régime by means of centering the reason and science will be discussed on the basis of the Renaissance, the Enlightenment, the French Revolution

¹ Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından 07 D04 701 002 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

and the Industrial Revolution.

Keywords: *Westernization, Modernization, Renaissance, the Enlightenment, the French Revolution, the Industrial Revolution*

I. GİRİŞ

Johann Wolfgang von Goethe, Batı medeniyetinin üstünlüğünü açıklarken şöyle der: “Im Anfang war die Tat” (Her şeyin başlangıcı eylemdir) (Woodruff, 2006: 85).

Batı olarak ifade edilen gelişmiş toplumlar, söz konusu “gelişmiş” payesini elde ederken uzun ve sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. Kendilerine göre daha alt seviyede bulunan toplumların dillerine pelesenk olacak Batılaştırma-Batılılaşma-Modernleşme-Çağdaşlaşma olgusunu kendi içlerinde sancılı bir biçimde yaşayarak meydana getirmişlerdir. Başka bir deyişle, 19 ve 20. yüzyılın portresi 13 ve 14. yüzyıllardan itibaren çizilmeye başlanmıştır. Sadece 19 ve 20.yüzyıla bakmak, resmi anlamak ve yorumlamak için yeterli değildir. Dolayısıyla meselenin kırılma noktalarına bakmak gerekir.

Ancak buradaki anlama çabası oryantalist yahut batı medeniyeti yanlısı görüşlere olumlu-olumsuz katkı düşüncesi içermemektedir. Batı medeniyeti kavramının, derin bir biçimde kökleşmiş olan, Batı Avrupa'nın insanlığın kalanına kültürel ve ahlaki bakımdan üstünlüğü iddiasını tartışmaktan ziyade söz konusu iddiaya temel teşkil edecek süreci, kırılma noktaları üzerinden analiz denemesidir².

II. EYLEMSEL SÜREÇ

Ortaçağ Batı toplumlarının içinde bulunduğu ortam göz önüne getirilirse, Batı'daki ilerleme arayışının temelinde varolana, toplumda kurulu olan düzene karşı bir hoşnutsuzluk yattığı söylenebilir.³ Bulunan çözüm yolu ise mevcut toplumsal düzeni yıkmak ve yerine yeni ve daha iyi bir toplum kurmak olarak özetlenebilir.

² İlgili konu için bkz. Edward W. Said, *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul 1999. ve ayrıca Marshall G. S. Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, yay. Haz. Yücel Bulut, Yöneliş Yay., İstanbul 2001. Özellikle 31-68 ve 91-130. sayfalar.

³ Son dönemlerde yapılan araştırmalar, “Ortaçağ Zihniyeti”, “Ortaçağ Karanlığı” gibi ifadelerin, 476-1453 yılları arasını işaret eden dönemin tamamı için kullanılmayacağını ortaya koymaktadır. Ortaçağ'ın hem bilim tarihi hem de siyasi ve sosyal tarih bakımından yek pare bir bütün olmayıp üç farklı döneme ayrıldığı belirtilmektedir. Buna göre, 500-1000 yılları arası Erken Ortaçağ, 1000-1300 yılları arası Yüksek Ortaçağ ve 14. ve 15. Yüzyıllar ise Geç Ortaçağ dönemidir. Yüksek ve Geç Ortaçağ dönemleri Rönesans için hazırlık dönemi olarak nitelendirilirken, “Karanlık Çağ” ifadesinin ancak Erken Ortaçağ dönemi için geçerli olabileceği ifade edilmektedir (Acun, 2009: 293-306).

Batı'da Rönesans ile başlatılabilecek yenileşme, yeni ve üstün bir toplum düzeni kurma faaliyetleri; düşüncenin üstün bir toplum düzeni kurulmasında önemli bir silah olduğuna işaret eden Aydınlanma, toplumu devrimci hareketlere yönelten Fransız İhtilali ve bu amacı gerçekleştirecek maddi vasıtaların ortaya konduğu Sanayi Devrimi şeklinde bir dizi tarihsel yaşanmışlıklar çizgisi izlemiştir (Schapiro 1966:12 ve 16). Bu süreçte Batı, akli ve ilmi merkezine alarak insanını kiliseden, ruhban sınıfından, feodaliteden, eski düzenden “kurtarma” girişiminde bulunacaktır.

A. Rönesans

Rönesans⁴, diğer bütün özellikleri arasında, Ortaçağ'ın kavramlarına ve yöntemlerine karşı bir başkaldırı olarak dikkat çekmektedir(Unat-Topdemir 2008: 169). Özellikle coğrafi keşifler, geniş kullanım alanı bulup yaygınlaşmasıyla matbaa ve insanı ön plana alan hümanist düşünce, bu süreçte rol oynayan önemli gelişmelerdir.

Coğrafi Keşiflerle yeni kıtaların bulunması insanlarda merak ve araştırma arzusu uyandırarak Rönesans ve reform hareketlerine zemin oluşturmuştur (Arnold, 1995:8, 14).

Matbaanın etkisini anlamak için ise öncesini bilmek gerekir. Amerikalı tarihçi Barbara Tuchman: “Ortaçağda sıradan ya da ortalama bir kişi, bilgiyi, oyunlarla ve şiir, türkü ve masallar aracılığıyla elde ederdi” demektedir. Okuma, gözlenmemiş ve soyut bilgi dünyasına girmeyi olanaklı kıldığından, okuyabilenler ile okuyamayanlar arasında bir ayrılık yaratmakta oyunbozan olmaktadır. Benzer ayırım çocuk ile yetişkin arasında da vardır. Jean Jacques Rousseau, Emile adlı eserinde: “okumanın çocukluğun kamçısı olduğunu, çünkü kitapların bize hiçbir şey bilmediğimiz şeyler hakkında konuşmayı öğrettiğini” yazmıştır. Okuma gerçekten de çocukluğun da kamçısı olacaktır çünkü okuma bir anlamda yetişkinliği yaratmaktadır. Tabii Gutenberg'in bu oluşumlara zemin hazırlamak hatta Kilise'nin otoritesinin sarsmak ya da daha geniş ölçekte yeni bir dünya görüşünün temelini atmak amacıyla/düşüncesiyle matbaa makinesi icat ettiği söylenemez (Postman, 1995: 25).

Hatta Arthur Koestler'in deyimiyle tüm buluşçular, uyurgezer olduklarına dair bir duygu uyandırmaktadır (Koestler, 2013:11). Neil Postman ise belki de onlara Frankeştainlar, tüm sürece de Frankeştain Sendromu denebileceğini söylemektedir. Zira bir kez makine yapılıncaya, bazen korkuyla, genellikle rahatsızlıkla, daima da şaşkınlıkla makinenin kendi fikirleri olduğunun keşfedildiğini, makinenin zihinsel alışkanlıkları değiştirmede oldukça güçlü etkiye sahip olduğunu ileri sürer. Mekanik saatin yeni bir zaman kavramı, teleskobun yeni bir uzay ve ölçek kavramı ve gözlüğün insan biyolojisini

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Peter BURKE, *Rönesans*, çev. Özkan AKPINAR, Babil Yay., İstanbul, 2000. ve yine bkz. Peter BURKE, *Avrupa'da Rönesans Merkezler ve Çeperler*, çev. Uygur ABACI, Literatür Yay., İstanbul, 2003. Ayrıca reform hareketleri ile birlikte bir değerlendirme için bkz. Norman DAVIES, *Avrupa Tarihi*, çev.Ed. Mehmet Ali KILIÇBAY, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.509-622.

geliştirme olanakları sağlaması örneklerinden hareketle; bilinç yapımızın iletişim yapısına paralel olarak yeniden biçimlendirildiği görüşünü savunur (Postman, 1995:36,37).

Bu bağlamda matbaa, yazarlarda yükselen ve bozulmamış benlik bilincini serbest bırakırken, okurlarda da benzer bir tutum yaratmıştır. Matbaadan önce tüm insan iletişimi, bir toplumsal çerçeve içinde ortaya çıkmıştı. Okuyucu diğerleri izleyebilsin diye sözcükleri sesli olarak söylerdi. Fakat kitap yazımıyla birlikte başka bir gelenek başladı: Yalıtılmış okuyucu ve onun mahrem gözleri. Okuyucu kendi zihni içine çekildi ve diğerlerinden tek istediği yoklukları veya öyle değilse de sessiz olmalarıydı. Nihayetinde, üretim ve tüketim sürecinin her iki ucundaki matbaa, bireysellik iddialarının çok güçlü duruma geldiği psikolojik bir çevre yaratmıştır (Postman, 1995: 41). Dönemin çeşitli sanatsal eserleriyle de desteklenen bu çevre, hümanist anlayışın zeminini oluşturacaktır.

Bu şartlarla gelişen Rönesans, insanın kendi üzerine eğildiği, kendini keşfettiği ve hümanist görüşün önem kazandığı bir dönemdir. Rönesans'tan itibaren artan refaha paralel olarak, Batılı merkezlerde zihniyetler ve adetler değişmeye ve zevkler incelmeye başlamıştır (Timur, 1998: 131). Ortaçağ'da egemen olan Hristiyan anlayışına göre bu dünyanın değeri, insanı öbür dünyaya hazırlayışı ile ölçülüyordu. Oysa hümanistler insanın bu dünyadaki yaşamı ile ilgilenmişlerdi. İnsan, insan olarak bütün gücü, bedeninin bütün güzelliği, sevinci ve kederi, bütün duyguları, yanlıgıları ve tutkuları ile ele alınıp incelenmeliydi. Bütün bunlar insanın kendi üzerine eğilmesine, başka deyişle, insanın kendini keşfetmesine neden olmuştur (Kona, 2005: 41-42).

Rönesans döneminde yenileşmenin çıkış noktası Antikçağ düşüncesi, karşısında olduğu anlayış ise Ortaçağ düşüncesidir. Fakat zamanla ilginç bir sonuç ortaya çıkmıştır; çünkü "yeniden doğuş" Antikçağ kaynaklarına geri dönmek suretiyle gerçekleşmiş olmakla birlikte, edebiyat ve felsefede, özellikle de bilimde Antikçağ'ın dışında, hatta karşısında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Nitekim bilimde Kopernik ile başlayan değişim, Aristo tarafından temsil edilen Antikçağ bilim anlayışının kökten sarsılmasıyla sonuçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle Rönesans düşüncesinin Ortaçağ düşüncesine karşı tutumunun dayanak noktası Antikçağ düşüncesi olmuş, fakat sonuçta Antikçağ düşüncesi kökten değişmiştir. Rönesans'ın önemi de buradadır; yani kültür hareketi olarak başlayıp birçok alanda yeni bir anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Ural, 2000: 204).

Özellikle hareketin merkezinde yer alan hümanist anlayış, her türlü fikri faaliyeti çerçevesine alarak pasif bir taklit ve incelemenin ötesinde hareketi kendine güvenen bir eleştiri aşamasına taşımıştır (İnalçık, 2011: 62).

Aklın ön plana çıktığı Aydınlanma çağına geçiş için gerekli zeminin oluşumunu sağlamakla kalmayan Rönesans dönemi, bir taraftan Ortaçağ'dan farklı bir zihniyetin doğmasına vesile olmasıyla diğer taraftan söz konusu zihniyetin ortaya koyacağı bilimsel çalışmalarındaki yeni bakış açısıyla modern bilime uzanacak yolu da hazırlamıştır (Ural, 2000: 205).

B. Aydınlanma

18.yüzyıl, Aydınlanma Çağı⁵ veya “Akıl Çağı” olarak bilinir. Buradaki “aydınlanma” deyimini, aydınlatan veya aydınlanan insan(lar)a değil, dayanaklarını önceki çağlardan alan entelektüel alandaki çeşitli etkinliklere, fakat özellikle zihniyet ve fikir değişimine işaret etmektedir. Entelektüel etkinliklerin başında bilimdeki çalışmalar, felsefe ve teoloji gelmektedir (Ural, 2000:276).

Bu devrin genel özelliklerine ve bilimsel açıdan temel karakterine bakılacak olursa: Aydınlanma, insanın kendi akli ve deneyimleri ile geleneksel görüşler, otoriteler ve ön yargılardan kendisini kurtarıp, yalnızca aklına dayanarak, dünyayı ve yaşamını kavrayıp düzenlemeye çalışmasıdır. Bu anlamda Aydınlanma Çağı insan aklının özerk olduğu düşüncesine dayanır ve burada esas olan inanmak değil, bilmektir (Tekeli vd., 1999:302).

Bu genel belirlemeden anlaşıldığı üzere, burada sorgulanmak istenen insan varlığının anlamı ve bu dünyadaki yeridir. Nitekim Aydınlanma'nın klasikleşmiş bir tanımını verdiği kabul edilen Kant'a göre de Aydınlanma, insanın kendi kusurları sonucu düşmüş olduğu olumsuz durumdan yine kendi aklını kullanmak suretiyle çıkması çabasıdır. Çünkü Kant'a göre, insan içinde bulunduğu olumsuz duruma aklın kendisi yüzünden değil, onu kullanmaması yüzünden düşmüş ve insan şimdiye kadar aklını kendi başına kullanamamış, hep başkalarının kılavuzluğuna gereksinim duymuştur. Bu yönüyle Aydınlanma'nın Ortaçağ düşüncesine ve yaşam anlayışına karşıt bir dünya görüşü olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Tekeli vd., 1999:302-303).

Başka bir deyişle, bu yüzyılda, tıpkı Rönesans'ta olduğu gibi, her türlü tarihsel otoriteden bağımsız olmak, deneyin ve aklın sağladığı doğrularla doğayı ve yaşamı anlamak ve açıklamak amaçtır. Fransa'nın merkezinde bulunduğu bu çağda, Fransız aydınları akıl ve bilimin, özgür koşullar altında dine gerek bırakmayacak yeni bir dünya görüşü için yeterli olduğu inancındadır (Tameroglu, 2001: 165).

Söz konusu süreçte, özellikle insanın içindeki eski günah ve günahtan kurtulma çelişkisi yerine ortaya attığı doğuştan iyi olan insan ile kötü olan toplum arasındaki çelişki fikri ön plana çıkmaktadır. Dönemin düşünürlerine göre bu çelişkinin ancak bir çözüm yolu olabilirdi. Bu da, yeni bir toplumun, insanın doğal iyiliğine dayanan ahenkli bir toplum olarak kurulmasıdır. “Doğal düzen”in evrensel, değişmez ve iyi niyetli ilkelerine dayanan böyle bir toplum, kaçınılmaz bir şekilde, kişisel özgürlük, genel mutluluk ve ulusal refah getirecektir. Bu doğal düzene olan inanç, Aydınlanma Çağının düşünürlerinde

⁵ Mekansal, düşünsel, ekonomik ve sanatsal boyutlarıyla Aydınlanma kavramı için bkz. Pierre CHAUNU, *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*, çev. Mehmet Ali KILIÇBAY, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 2000. Mutlakiyet kavramıyla birlikte bir Aydınlanma değerlendirmesi için bkz. Davies, a.g.e., s.623-722. Yine Akıl Çağı üzerine kısa bir değerlendirme için bkz. Stephen J. LEE, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk DEMİREL, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s.253-268.

bir temel fikir olarak daima mevcuttu. Hem kurulu düzenin reddinde, hem de geleceğin ideal toplumunun hayal edilmesinde bunun büyük payı vardır. Bu çağ filozoflarının toplumsal tepki ruhunun gelişmesine katkıları, insan ile toplum arasındaki kaçınılmaz bir uyumsuzluğun bulunduğu düşüncesi idi. Bu düşünce ile de toplumsal bir devrimi işaret etmekteydiler. Bu çelişki ve uyumsuzlukta, insanın iki faaliyet alanı olan toplum ve devlet arasındaki farklılık, açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Toplum, bireyin özgürlük alanı olarak kabul ediliyor; burada yaratıcı içgüdülerin kendiliğinden kullanıldığı ileri sürülüyor ve zamanla çatışan yararların ahenkli bir şekilde bağdaştığı iddia ediliyordu. Bunun aksine devlet bir baskı ve cebr alanı olarak alınıyor ve ona sadece toplumun güvenliğinde ve düzenin sağlanması konusunda bir pay tanınıyordu. Böylece de devletin müdahalesi, her sürede kişisel özgürlüğü kısıtlayıcı bir saldırı olarak karşılanıyordu (Schapiro, 1966: 12-13).

Aydınlanma'nın bir diğer temel özelliği de, doğa ile akıl arasında uygunluk olduğunu ve akılsal yapıları olan bu doğayı aklın rahatlıkla kavrayacağı ilkesine dayanmasıdır. Akla bu kavrayışta yardım edecek yöntem ise matematiktir. Nitekim Galilei evrenin matematik diliyle yazılmış bir kitap olduğunu düşünmektedir. Yine bu dönemin diğer bir özelliği de kabul edilen bir ana prensipten hiçbir atlama yapmaksızın adım adım diğer bilgileri bu temel çıkış noktasından türeten, büyük sistemlerin oluşturulduğu bir yüzyıl olmasıdır. Bu sistemler ise akla, bilime ve ilerlemeye büyük bir güvenin doğmasını sağlamıştır (Tekeli vd., 1999:303).

C. Fransız İhtilali

Fransız İhtilali⁶ ise, Aydınlanma Çağında toplumun içine işlemiş hoşnutsuzluğun şiddetli bir yansımasıdır. Avrupa'nın tüm büyük kentlerinde zanaatkarların, kent yoksullarının yanı sıra, zengin bir ticari ve profesyonel sınıf vardı ve bir iki yerde de endüstriyel işgücünün başlangıcı görülüyordu. Ancak genel anlamda eski toplumsal sınıf kurumları değişmeden kaldı. Soylular diyetlerini, kentler beratlarını ve loncalarını, köylüler angaryalarını ve açlıklarını sürdürdüler. Kuşkusuz toplumsal değişimler meydana gelmekteydi, ancak var olan iskelet içinde. Kabuk 1789'da Fransa'da olduğu gibi çatladığında, toplumsal patlama benzeri görülmemiş bir biçimde gerçekleşti (Davies, 2006:631).

Fransız İhtilali toplumu ve devletin kurulu düzenini yıkmış, mutlak monarşi yerine önce konstitüsyonel monarşi, daha sonra da demokratik cumhuriyeti yerleştirmiştir. Toplumsal düzendeki değişiklikler, devrimle çok daha geniş ve köklü olarak gerçekleşmiştir. Fransız İhtilali, sınıflı feodal toplumu çökertmiş, isteyerek ve bilinçli bir şekilde yeni bir özgürlükçü toplum

⁶ İhtilalin kökenleri ve gelişimi için bkz. Stephen J. LEE, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev., Savaş AKTUR, Dost Kitabevi, Ankara, 2004, s.11-28. İhtilalin öncesi ve sonrasıyla birlikte bir değerlendirmesi için bkz. Eric J. HOBBSAWM, *Fransız Devrimi'ne Bakış*, çev. Osman AKINHAY, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.

kurmuştur. Bu yeni toplum, ideali gerçek ile uzlaştırma amacı güderek, önceden tasarlanmış düşünceler dizisini ve belli bir ideolojiyi izlemiştir (Schapiro, 1966:13-14).

İhtilal döneminde yasal olarak icra edilen toplumsal kontrolün etkinliğindeki artış, dosyalarındaki ve raporlarındaki teknik kesinlik ve daha da önemlisi faydalı ve kullanışlı oluşuna göre değerlendirilmesi gereken bir kamu hizmeti olarak bütün yönetim fikrinin yeşermesi ve Avrupa'da daha önce varolan her tür yönetim geleneğini geçersiz kıldı (Hodgson, 2001:114).

Fransız İhtilali ile eski rejimde mevcut bulunan bütün toplumsal kurumlar büyük değişikliklere uğramışlardır; mülkiye, aile, hukuk, din, eğitim. 1793 anayasasının öngörülerinde, ilk defa, kişinin refahı için toplumsal sorumluluk ilkesinin resmen kabul edildiği görülmektedir. Anayasa, bütün vatandaşların yaşama ve geçim haklarını güven altına almakta idi. Fransız İhtilali'nin ulusal bir devrim çapını aşarak dünya devrimi çapına ulaşmasının sebebi, onun siyasaldan çok toplumsal bir devrim niteliği taşımasıydı (Schapiro, 1966: 14).

D. Sanayi Devrimi

Sürecin devam eden uzantısı ise Sanayi Devrimi idi. Fransız İhtilali ile eşzamanlı olarak başlayan, tarıma ve zanaatlara dayalı üretim ve ekonominin yerini sanayiye dayalı üretim ve ekonominin aldığı süreçtir. Sanayi Devrimi ile, insan ve hayvan enerjisinin yerini önce su, ardından buhar ve daha sonra da elektrik enerjisi aldı. Zanaat üretiminden fabrika üretimine geçilmesini sağlayan bu değişim, insanlığın tarıma başlamasıyla karşılaştırılabilecek kadar büyük, ama ondan çok daha hızlı ve köklü sonuçları olan bir değişimdi (Alpkaya-Alpkaya, 2004: 15).

Sanayi Devrimi ile uzmanlaşmış teknik gelişme, tayin edici bir şekilde insan üretiminin önkoşullarını dönüştürmüştür (Hodgson, 2001:91).

Sanayi Devrimi öncesinde, her çeşit üretim, basit mekanik araçlar yardımıyla ve geleneksel yöntemler kullanılarak atölyelerde gerçekleştiriliyordu. El emeği ile uzun zamanda ve belli sayılarda yapılabilen üretim, estetik değer taşımasına karşın zahmetliydi ve az gelir getirmekteydi. Keşifleri izleyen yıllar boyunca gelişen ticaretle, dünyanın pek çok yerinde önemli pazarlar elde eden Avrupalı zengin tüccarlar için, 18. Yüzyıla gelindiğinde artık hammaddeden çok, hammaddenin işlenmesinden elde edilen ürün değerliydi. Sahip olduğu imkanları sistemli bir biçimde kullanarak sanayileşmenin merkezinde yer alan ülke İngiltere'dir (Sanayi Devrimi Yıllarında..., 2004: 9).

Ancak gelişmeler İngiltere ile sınırlı kalmayacaktır. İngiltere'de siyasal iktidar başlangıçta korumacı bir politika benimsemişti ama İngiltere'nin üstünlüğünü korumacılığın değil, bireylerin kendi çıkarlarını en iyileme çabalarının toplum çıkarlarını da en iyileyeceğini varsayan, "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" deyişiyle ifade edilen serbest ticaretin

sağlayacağı, kısa sürede anlaşılmişti⁷. Napolyon'un yenilmesi ve Avrupa Uyumu⁸, serbest ticaretin gereksindiği istikrarlı ortamı yarattı. İngiliz girişimcilerin etkinlik göstermeye başladıkları Belçika başta olmak üzere Kuzey ve Batı Avrupa ülkelerinde sanayileşme hızlandı. Batı Avrupa, kıtada savaş ve değişimden kaçınırken, dünyanın geri kalan bölgelerinde hızlı ve yaygın bir sömürgecilğe yöneldi. Bu yeni sömürgecilik⁹, Amerika kıtasının keşfiyle başlamış olan sömürgecilikten farklıydı. Sömürgeler, daha önceleri Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu şeker ve baharat gibi ürünlerin ve kölelerin sağlandığı yerler olarak kullanılmıştı. Sanayi Devrimi ise sömürgecilik anlayışını kökten değiştirdi. Sömürgeler bir yandan Avrupa için sanayi hammaddesi ve gıda üreticisi olmaya zorlanırken, diğer yandan da Avrupa'nın kitlesel sanayi üretiminin alıcısı haline geldi, başka bir deyişle Avrupa için birer pazara dönüştü (Alpkaya-Alpkaya, 2004: 17-18). Dönüşen sadece sömürgecilik anlayışı ve uzantısı sömürgeler değildi; bilgi ve hatta doğanın kendisi de gitgide artan bir şekilde metalaştırıldı başka bir deyişle satın alınabilen ve satılabilen "şey"ler haline getirildi (Conner, 2012:434).

Sanayi Devriminin yarattığı en köklü değişiklik, zaman ve mekan kavramlarının farklılaşması oldu. Zaman, gün ve geceden, mevsimlerden ayrıldı, makineli üretimin ritmine bağlanarak hızlandı. Aynı şekilde, mekan kavramı da değişti, mesafeler kısaldı; toprağa bağımlı ve kuşaklar boyunca doğduğu yerde yaşayıp ölen insanların yerini, gittikçe artan ölçüde kentlerde yaşayan insanlar aldı. Kent yaşamı, farklı dil, kültür, etnik köken, yöre ve sınıflardan insanların aynı mekanlarda bir araya gelmesini, benzerlik ve farklılıkları tanımalarını, ortak amaç ve çıkarlar için toplanmasını ve örgütlenmesini beraberinde getirdi. Ulaşım ve iletişimin hızlanması, haber, bilgi ve düşüncelerin alışverişini yaygınlaştırdı (Alpkaya-Alpkaya, 2004:).

III. SONUÇ

Zaman ve mekan kavramlarının böylece değişmesi, insanlığın doğayı ve kendisini algılayışını değiştirdi. Aydınlanma Çağı, Tanrı'ya ve kadere karşı insanı ve aklını yüceltmış, Fransız İhtilali de "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik"

⁷ Sanayi Devrimi'nin İngiltere'deki gelişiminin ayrıntılı anlatımı için bkz. Eric J. HOBSEAWM, *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah ERSOY, Dost Kitabevi, Ankara, 2005. 349 s.

⁸ *Avrupa Uyumu (Concert of Europe)*: XIX. yüzyılda Avrupa'da barışı tehdit eden önemli olaylar karşısında büyük güçlerin kurduğu bir karşılıklı danışma sistemi. Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya'ya daha sonra Almanya ve İtalya katılmış, geri kalan küçük devletler ise kendileriyle doğrudan ilgili bir olay durumunda sisteme dahil olmuşlardır. Uyum sistemi genellikle büyük devletlerin barışın tehdit edildiğine inandıkları anda topladıkları konferanslar şeklinde yürüyordu. Sonuçta büyük güçlerin hegemonyası egemen oluyordu. Sistem büyük güçlerin Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf şeklinde iki kutupta kamplaşmasına kadar sürmüştür.

⁹ Sömürgecilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Raimondo LURAGHI, *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İNAL, E Yayınları, İstanbul, 2000. 402 s.

sloganıyla insanın kendi toplumsal yaşamını kendisinin belirleyebilmesinin yolunu açmıştı. Sanayi Devrimi insanın doğayla ilişkisini değiştirerek bunun önündeki son engeli de ortadan kaldırdı. Kendisini o zamana kadar doğanın bir parçası olarak gören insan, artık doğanın efendisi gibi görmeye, onu değiştirebileceğine inanmaya başladı. Böylece, doğanın döngüsel, kendisini tekrarlayan ve değiştirilemez ritminden türeyen düşünüş biçimlerinin yerini değişime ve değiştirmeye uygun bir düşünüş biçimi aldı. İnsanlığın düz bir çizgi üzerinde, sürekli bir ilerleme içinde olduğu ve bu ilerlemenin düzenlenebileceği düşüncesi yaygın ve köklü bir inanca dönüştü. Bu inanç, ilerlemenin hangi hızda, ne yönde olacağı, öncelikle kimlerin yararını gözeteceği sorusuna verdikleri cevaplarla farklılaşan liberalizm, muhafazakarlık, sosyalizm gibi ideolojileri doğurdu. Öte yandan, ilerlemenin akla ve bilime uygun olarak gerçekleşmesini sağlayacak yöntem ve teknikleri geliştirmeyi hedefleyen sosyal mühendislik de bu gelişmenin ürünüydü (Alpkaya-Alpkaya, 2004: 25-26).

Sanayi Devrimi barışçı bir nitelik taşımasına rağmen, kurulu düzeni, Fransız İhtilali'nden daha köklü bir biçimde değiştirmiştir. Yeni toplumsal düzenin kuruluşuna zorlamasız, iç savaşlara yol açmadan ve diktaya teşebbüs etmeden, fabrika, demiryolu ve telgraf doğrudan doğruya sebep olmaya yetiyordu. Bunlar iktisadi alanlarda darlıktan bolluğa varmak istemenin olağan sonuçlarıydı. Yeni iktisadi düzenin toplumda maddi refah biçimindeki yansımaları ve evrim, ancak Sanayi Devrimi ile hayatın içine girmiş ve onun kanunu olmuştur. Aydınlanma Çağının soyut fikri olan evrim, Sanayi Devrimi ile somut bir gerçek durumuna ulaşmıştır (Schapiro, 1966: 14-15).

Tüm bu gelişmeler, Avrupa yada Batı ifadesinin coğrafi bir alanı işaretten uygarlığa dayalı değerler sistemiyle tanımlanan bir kimliğe dönüşümüne sebep olmuştur (Delanty, 2005: 48).

Sanayileşen ve modernin sembolü olduğunu iddia eden Batı, “uygarlık” kavramını kendisine mal etmiş ve “Batılılaşma”yı, -sanayileşme ve modernleşme anlamı yükleyerek- dünyanın geri kalanına ayakta kalabilmek adına ulaşılması gereken hedef olarak yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

ACUN, Ramazan (2009), “Ortaçağ ve Bilimsel Zihniyet”, Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Ankara.

ALPKAYA, Gökçen – ALPKAYA, Faruk (2004), 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

ARNOLD, David (1995), Coğrafi Keşifler Tarihi, çev. Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul.

BURKE, Peter (2000), Rönesans, çev. Özkan Akpınar, Babil Yay., İstanbul.

BURKE, Peter (2003), Avrupa'da Rönesans Merkezler ve Çeperler, çev. Uygur ABACI, Literatür Yay., İstanbul.

CHAUNU, Pierre (2000), Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Dokuz Eylül Yay., İzmir.

CONNER, Clifford D. (2012), *Halkın Bilim Tarihi*, çev. Zeynep Çiftçi Kanburoğlu, Tübitak Yay., Ankara.

DAVIES, Norman (2006), *Avrupa Tarihi*, çev.ed. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.

DELANTY, Gerard (2005), *Avrupa'nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnaç, Adres Yay., Ankara.

HOBBSAWM, Eric J. (2005), *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi, Ankara.

HOBBSAWM, Eric J. (2009), *Fransız Devrimi'ne Bakış*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul.

HODGSON, Marshall G. S. (2001), *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, yay. Haz. Yücel Bulut, Yöneliş Yay., İstanbul.

İNALCIK, Halil (2011), *Rönesans Avrupası-Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.

KOESTLER, Arthur (2013), *Uyurgezerler-Bir Bilim Tarihi Kitabı*, çev. Ekrem Berkay Ersöz, Phoenix Yayınları, Ankara.

KONA, Gamze Güngörmüş (2005), *Batı'da Aydınlanma Doğu'da Batılılaşma*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.

LEE, Stephen J. (2002), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, çev. Ertürk Demirel, Dost Kitabevi, Ankara.

LEE, Stephen J. (2004), *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, çev., Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara.

LURAGHI, Raimondo (2000), *Sömürgecilik Tarihi*, çev. Halim İnal, E Yayınları, İstanbul.

POSTMAN, Neil (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal, İmge Kitabevi, Ankara.

SAID, Edward W. (1999), *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*, çev. Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul.

Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları, (2004), Yay. Haz. Candan Sezgin, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

SCHAPIRO, J. S. (1966), *Çağdaş Düşüncede Toplumsal Tepki*, çev. Mehmedcan Köksal-Mehmet Harmancı, Köprü Yayınları, İstanbul.

TAMEROĞLU, Sacit (2001), *Bilimlerin Tarihi*, Birsen Yayınevi, İstanbul.

TEKELİ, Sevim – KAHYA Esin vd. (1999), *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

TİMUR, Taner (1998), *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Ankara.

UNAT Yavuz - TOPDEMİR, Hüseyin Gazi (2008), *Bilim Tarihi*, Pegem Akademi Yay., Ankara.

URAL Şafak (2000), *Bilim Tarihi*, Çantay Kitabevi, İstanbul.

WOODRUFF, William (2006), *Modern Dünya Tarihi*, çev. Hale Vardar, Arda VARDAR, Pozitif Yay., İstanbul.